

ÚJ ORIENTÁCIÓ AZ ERDÉLYI SZÁSZ TÖRTÉNETÍRÁSBAN.

AZ ERDÉLYI szászok virágzó szellemi életük sajátos színezetét jelentékeny részben a széles rétegekben élő, tervszerűen ápolott történeti tudatnak köszönhetik. Ennek a történeti tudatnak szolgálatában áll a 18. század vége óta több-kevesebb készültséggel a hivatásos történetírás, a szépirodalom, a sajtó, népművelő intézményeik egész sora s talán leghatékonyabban nemzeti szervvé izmosodott egyházi szervezetük. Ez a történelmi tudat kovácsolta az erdélyi szászságot szellemi egységgé az „anyaország” népével, amelynek kultúráját mohón szívták magukba a távolba szakadt testvérek, gyakran közvetlenül, de legtöbbször mégis a politikailag és földrajzilag adott közvetítő tényezők útján. E közvetítő tényezők közül a háború előtti erdélyi szász történetírás a Habsburg-monarchiát, lényegében germán jellegével, mindig a legmagasabbra értékelte. A Habsburg-monarchiában látták az erdélyi szász historikusok a nyugati — germán — kultúrával való együththaladásnak, népi és nyelvi különállóságuk megőrzésének biztosítékát. A Habsburgok politikai szövetsége az egységes Németbirodalommal volt az az aranyhíd, amely a Balkán határára sodort néptöredéket a hatalmas „őshazával” összekapcsolta. S amilyen mértékben kiemelkedtek az

erdélyi szász történetírók szemléletében a Habsburg-dinasztia érdeme ugyanolyan mértékben növekedett a régebbi történeti irodalomban csekély figyelemre méltatott, vagy egyenesen ellenséggként kezelt magyarság értéke is. Igaz, hogy magyarságért lelkesedő, vagy akár csak a magyar szupremáciát őszintén elismerő erdélyi szász historikust sohasem találunk, de bizonyos, hogy amint a múlt század utolsó éveitől kezdve az erdélyi szász politikusok mindig készséggel egyeznek meg a liberális-németbarát magyar kormányokkal, úgy a tudományos történetírásban és publicisztikában is új hang csendül meg a magyarsággal szemben. Ezt az érzelmi közeledést a világháború közös veszélyei és szenvedései szinte meleg rokonszenvvé, testvéries együttérzéssé hevítik; a magyar-szász megértési folyamatnak mintegy betetőzése az a beszéd, amelyet Teutsch Frigyes, az erdélyi szászok ősz püspöke és történetírója 1916-ban tartott a fővárosba menekült híveinek s amelynek vezető gondolata; „Die Heimat haben wir verloren, aber wir fanden das Vaterland!”

A történelmi tudat intenzív ápolásának jegyében fejlődik tovább az erdélyi szász szellemi élet a háború után az új államközösségben is, amelyhez a szászok már 1919 első napjaiban önként csatlakoztak. A világháború után mindenütt mutatkozó nagy szellemi éhség itt is megtenni a maga gyümölcsseit; a tudomány és szépirodalom bámulatosan fellendül, új folyóiratok indulnak meg („Ostland“ 1919, „Klingsor“ 1924), új kapcsolatok létesülnek az anyaországgal s rövid idő alatt kiépül Nagy-Romániaössznémetiségének egységes kulturális szervezete. Az erdélyi szász tudomány e fellendülésének legjelentősebb alkotásai a történetírásban Teutsch Frigyes hatalmas szász históriájának befejező kötete¹ és két nagyszabású művelődéstörténeti munkája,² Müller-Langenthal Frigyes népszerű, Nagy-Románia egész németiségének történetét felölelő képsorozata,³ az irodalomtörténetben pedig Kiéin Kurt Károly nagyértékű könyve a modern szász költészetéről.⁴ Ezekben a munkákban általában az a szellem szólal meg, mint az erdélyi szász történetírás háború előtti termékeiben. A középponti gondolat most is az anyaországgal való szellemi egység tudata, a törekvés most is az, hogy ez a tudat 9 történelmi fejlődés szétágazó részjelenségeiben is világosan bontakozzék ki az olvasó előtt. A közvetítő tényezők rajza azonban mintha elmosódnék a legújabb munkákban. Mintha a historikusok a Habsburg-monarchiának s a magyarságnak az erdélyi szász történelem szempontjából nem tulajdonítanak már olyan jelentőséget, mint eddig. E helyett — halványan és bizonytalanul, de mégis észrevehetően — egy új történelmi folytonosság körvonalai tárulnak elénk, olyan történelmi folytonosságé, amelynek a nyugat felé néző, nyugati kultúrát hirdető erdélyi szászok részéről, való ápolása és hangsúlyozása csodálkozást, sőt megdöbbenést vált ki az olvasóból.

Ez az új történelmi folytonosság az erdélyi szász történetírás háború utáni alkotásaiban a szász-oláh együttműködés és szolidaritás köré fonódik. E gondolat kidomborítására Ugyan elsősorban a legújabb korról szóló fejezetek voltak alkalmasak, de érdekes megfigyelni, hogy hatása alatt miként módosul és bővül új részletekkel a régebbi korszakok képe is. önkéntelenül a szász-oláh szolidaritás gondolatának szuggesztíójára kell gondolnunk,

¹ Geschichte der Siebenbürger Sachsen IV. 1868—1919. Hermannstadt, 1926

² Geschichte der evangelistiaien Kirche in Siebenbürgen, I—II. Hermannstadt, 1921. Kirche und Schule der Siebenbürger Sachsen in Vergangenheit und Gegenwart. Hermannstadt, 1923.

³ Die Geschichte unseres Volkes. Hermannstadt, é. n.

⁴ Die deutsche Dichtung Siebenbürgens im Ausgang des 19. und im 20. Jahrhundert. Jena, 1925.

midőn azt olvassuk, hogy az erdélyi szász városok a kereskedelmi élet fellendülését Nagy Lajos alatt elsősorban az oláhországi és moldvai fejedelmek adományozta kiváltságoknak köszönhették, hogy a szász kereskedők állandóan szívesen látott vendégei voltak az oláh fejedelemségeknek s mint egy magasabb életforma terjesztőit mindig tárt karokkal fogadták őket. Kissé meglepődve vesszük tudomásul azt is, hogy az 1438 körül lefolyt török támadások alkalmával a szultán és a szorongatott szászsebesnek között Vlad oláh fejedelem, a szászsebesiek régi jóakarója közvetített békés megegyezést. Neki köszönhették a szászok életük megmentését, ő adott a menekülőknak oltalmat országában. Ezek az eddig rejtett részletek és színek szinte észrevétlenül tűnnek fel a múlt képein. De az új történelmi folytonosság hatékonyabb kidomborítása kedvéért többször tudatosan —s tegyük hozzá: feltűnő késsélemmel — is revízió alá kell venni az erdélyi szász história bizonyos eseményeiről eddig elterjedt felfogást. Teutsch Höchsmann János történelmi kutatásairól szólva különös melegséggel méltatja azt az érdemét, hogy új szempontból világította meg a szászok magatartását a Ferdinánd és Zápolyai közt lefolyt küzdelemben: a szászok Zápolyaival Erdély különállásáért harcoltak, míg végre Ferdinánd „praktikáinak“ sikerült őket egy időre a maga számára megnyerni. Érdekes emlékeztetnünk ezzel szemben arra, hogy mit ír G. D. Teutsch, Frigyes atyja, a szász történet I. kötetében a szászok magatartásáról a Ferdinánd és Zápolyai közt lefolyt trónharcban.

II. Lajos halála után — írja G.D. Teutsch — a magyar trón jog szerint Ferdinándot illette meg. „A magyar nemesség nagyrésze azonban non akarta elismerni az osztrák főherceg jogát s hogy megszabaduljon a német fejedelem uralmától, szövetekezett a törökkel.“ Ennek a pártnak az élén Zápolyai János állott. „Miként a kereszténység legnagyobb ellenségével, a törökkel, úgy lépett szövetségre Németország legnagyobb ellenségével, a francia királlyal, aki 30.000 koronát ígért neki havonta a Ferdinánd ellen viselendő háború céljaira.“ Ezután hosszasan leírja az erdélyi szászok állhatatos hűségét Ferdinánd iránt. Erről a megingathatatlan hűségről Báthory István is a legnagyobb csodálattal emlékszik meg: „Senki sem tudja jobban, mint ti — írja Báthory az erdélyi szászoknak 1530 június 19-én — hogy mennyi vereséget, rablást, gyilkolást, zsarolást s mindenféle egyéb bajt kellett elviselnetek, mióta János király ügyét elhagytátok. S mindez azért történt, mert ahhoz az idegenhez ragaszkodtok, aki farkasként más juhaklába tört. Igazán csoda, hogy csupán érette annyit szenvedtek, akitől pedig semmiféle jótéteményben nem részesültetek.“

G. D. Teutsch a Ferdinánd és Zápolyai trónharcáról szóló fejezet címszavai közé felveszi a „Deutsche Treue“-t, ezzel is dokumentálni akarván, hogy milyen nagy súlyt helyez a szászok Habsburg-hűségének kidomborítására. Az ő fejtegetései mellett valóban azt kell hinnünk, hogy az újabb történelmi kutatások a Zápolyai jelleméről alkotott képet is gyökeresen átalakították, különben most alig érthetnők meg az iránta való lelkesedést. És csodálatos, hogy az erdélyi szász tudomány az 1905-ben elhunyt Höchsmann kutatásainak csak most szentel igazán figyelmet, midőn megállapításaihoz némi aktuális-politikai mellékíz járul. A törökkorról szóló fejezetekben mintha elveszne szemünk előtt a szász-oláh szolidaritás gondolatának fonala; de azért néha itt is előtűnik. Megtudjuk például, hogy a szászok a Báthory Gáborral folytatott küzdelmekben értékes szövetségest nyertek Radul Serban oláh fejedelem személyében; midőn Báthory 1610-ben Brassót erőszakkal el akarja foglalni, Radul Serban megsemmisíti seregét, úgyhogy maga is alig tud megmenekülni. Müller-Langenthal pedig elismeréssel adózik fajtestvéreinek, hogy a török háborúk után sokszor telepítettek

le magok között a parlagon heverő földek megmunkálására oláhokat, akik ugyanazon polgárjogokat élvezték, mint ők; vannak szász községek, ahol több száz, sőt ezernél több oláh család telepedett le.

Minél előbbre haladunk az erdélyi szász történelemben, annál érezhetőbb a szász-oláh szolidaritás gondolatának szuggesztív ereje. A 19. század történelmében a „magyar hatalomvágy“ ellen viselt harcok leírásánál különösen sok alkalom adódik e szolidaritás kidomborítására. Teutsch meleg szimpátiával emlékezik meg Baxitiúnak 1874-ben lefolyt sajtópöréről, amelyben erdélyi szász ügyvéd képviselte sikeresen az „igaz” ügyet, s az erdélyi szász politikusok mellett részvételt adozik az oláh ügy börtönviselt hőseinek: Bobancunak, Slavidnek, Albnak és Traján Diodomnak. Hálásan regisztrálja Teutsch, hogy Trefört 1879-i népiskolai törvényével szemből a magyar főrendiházban az erdélyi szászok helyett is az oláh főrendek foglaltak állást — sajnos, sikertelenül! Trefört középiskolai törvényiek is az egyesült szászok és oláhság volt egyedüli komoly ellenzéke. Különös figyelmet szentel Teutsch e szolidaritásnak az Apponyi-féle népoktatási törvényjavaslat ellen vívott parlamenti küzdelem ismertetésénél. Popovics, Vajda, Maniu, de különösen Goldis beszédei ékes fegyvertényekként bontakoznak ki az álmélkodó olvasó szemei előtt. A magyar kisdedóvó-törvényrel szemben viszont Sturdza oláh szenátort lépteti fel tekintélyként, akinek nyilatkozata szerint ez a törvény „ázsiai barbárság s európai néphez méltatlan”. Legrészletesebben Tisza István egyezkedési kísértető kapcsán emlékszik meg Teutsch az oláhokról s bár sajnálja, hogy a múltban a testvéri együttműködést gyakran megzavarta az a körülmény, hogy az oláhok kész eszközei voltak a mindenkor kormányoknak \$ a szászokban csak ellenséget láttak, — meleg rokonszenvel az ország „egyik legelnyomottabb és legüldözöttebb népfajának” nevezi őket. Müller-Langenthal szerint Brandsch Rudolfot illeti az érdem, hogy kapcsolatot teremtett a magyarországi neniT zetiségek között a „magyarosítási“ mozgalommal szemben vívott egységes küzdelemre^ Különösen értékes összeköttetéseket szerzett az oláh politikusokkal \$ ezeknek az összeköttetéseknek sokat köszönhetett a szászok a Nagy-Romániához való csatlakozás után. Nem érdektelen az az indoklás sem, amelyet a tárgyilagosságra törekvő Teutsch ehhez az önkéntes csatlakozáshoz fűz. A döntő ok szerinte az a felismerés, volt, hogy történelmi folyamattal állanak szemben, amely az Erdélyben túlsúlyban lévő oláhoknak természetes és régi vágyát váltotta valóra: egyesülni az anyaországgal, egyesülni fajtestvéreikkel. Nagy-Románia megvalósulásával történelmi folyamat jutott befejezéshez; ezzel szembeszállni dőreség lett volna. Igaz, hogy Teutsch még a szász-oláh szolidaritás történelmi folytonosságának kimutatása után sem képes leküzdeni azt a szorongó érzést, amelyet a jövőre vonatkozó gondolatok keltenek benne. Minden nagy politikai átalakulásnál (1691, 1867) — úgymond — joggal hivatkozhattak a szászok bizonyos politikai biztosítékokra. Egyedül a Nagy-Romániához való csatlakozás történt garanciák nélkül, hacsak a gyulafehérvári határozmányokat nem minősítik ilyeneknek. De a szászok bíznak népük jövőjében. „S a megértés jelei már mutatkoznak; a világ lelkiismerete kezd ébredezni.”

A szász-oláh együttműködés és szolidaritás érdekes mozzanatai tárulnak elénk az irodalomtörténet terén is. Újra elmondatik, hogy a szászok a reformáció eszméit az oláhok közt is igyekeztek elterjeszteni. E célból mindenekelőtt oláhnyelvű könyveket adtak ki. Az első oláhnyelvű nyomtatvány egy 1544-ben Nagyszebenben megjelent katekizmus-fordítás; később Brassóban Coxesi diakónus a szászok segítségével több vallásos könyvet adott ki. Különösen Hirscher Lukács brassói bíró szerzett érdemeket az oláh vallásos iratok terjesztése körül. A szászok ösztönzéseinek köszönhető voltaképpen

az oláh irodalmi nyelv kialakulása. Ezek a tények eddig is ismeretesek voltak, noha az erdélyi szász kutatók alig helyeztek súlyt rájuk. Annál feltűnőbb azonban, hogy Karl Kurt Klein a legújabb erdélyi szász irodalmat ismertetve, a magyar kulturális közvetítést teljesen figyelmen kívül hagyja, ellenben melegen méltatja azt a hatást, amelyet a 19. században Radulescunak az oláh irodalom megteremtésére irányuló ösztönzései az erdélyi szászokra gyakoroltak. A szász-oláh szolidaritást propagálja öntudatlanul akkor is, midőn a legújabb szász lírikusok mellett a német nyelven megszólaló oláh lírikusok (T. R. Popescu, V. Barcian) — saját ítélete szerint — jelentéktelen költeményeit méltatja.

S miként a szász tudomány, úgy a szász szépirodalom is egyre gyakrabban fordul Erdély „uralkodó“ nemzete felé: Hajek Egon néhány elbeszélésében az erdélyi oláh hegyi pásztorok életét dicsőíti; Louise Helfenbein pedig már a háború alatt megjelent novelláiban követendő példaként állítja a hanyatló, terméketlen önszempléltbe merülő szászok elé a feltörekvő, rohamosan szaporodó oláhságot.

Az ember eleinte meghökken a szász-oláh szolidaritás történelmi folytonosságát bizonyító adatok tömegétől s még inkább ezeknek az adatoknak céltudatos hangsúlyozásától. Ránk nézve azonban csak megnyugtató a szász-oláh szolidaritás történelmi hagyományainak ápolása. Az erdélyi szász historikusok a magyarsággal szemben — kevés kivétellel — a tárgyilagosság határait gyakran túllépő rideg kritikusok voltak s állandóan azt hangoztatták, hogy a magyar kultúra expanzivitása veszélyezteti saját kulturális önállóságukat; ha tehát most az oláhokkal szemben engednek kritikusi merevségükből, úgy ezt bizonyára abban a meggyőződésben teszik, hogy az oláh kultúrfőlénytől nincs mit félniök. S ebben szívesen igazat adunk nekik s kívánjuk, hogy a szász-oláh szolidaritás ápolása e kultúrfőlény terjeszkedési eszközeitől is mentesítse őket.

Igazságtalanság volna eljárásukat üres köpönyegforgatásnak vagy éppen rosszabbnak bélyegezni. A szászok élni akarnak s ez az élni akarás az új körülmények között, úgy látszik, nehéz kötelességekkel jár; számolni kell az adott helyzettel, alkalmazkodni kell a megváltozott viszonyokhoz. De a történelmi tényezők e feltűnően gyors átértékelése mégis azt mutatja, hogy a szászok történetírása, bármennyire kitűnő munka is szász nemzeti szempontból pl. a két Teutsch könyve, még nagyon messze jár a tudomány öncélúságától.

PUKÁNSZKY BÉLA.